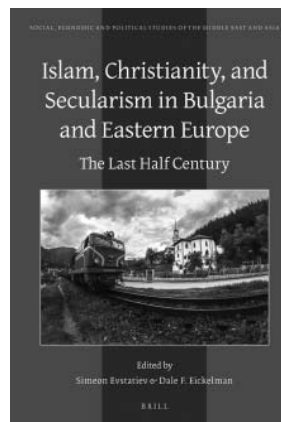

ЗА СЕКУЛАРИЗМА И РЕЛИГИИТЕ

(Islam, Christianity, and Secularism in Bulgaria and Eastern Europe,

S. Evstatiev & D.F. Eickelman (eds)., Brill, 2022)

Книгата *Ислям, християнство и секуларизъм в България и Източна Европа. Последният половин век*¹ е сборник от текстове, които разглеждат отношенията между секуларизма и религиите в България и Източна Европа. Исторически религията през цялото развитие на човечеството е играла основна интегративна роля в обществото и е привличала вниманието на социолозите като „спойка“ на обществото, която му пречи да се разпадне на механичен сбор от отделни индивиди. Още бащите-основатели на социологията разработват социологията на религията като основен дял на социологията и неизменна част от социологическото познание. Като цяло основните авторитети в социологията на религията са били рационалисти в познанието и прекалено ангажирани с обяснението на намаляване значението на религията и евентуалното ѝ заместване от други социални институции и модели на мислене. Оттам „тезата за секуларизацията“ става водеща парадигма в социологията на религията за дълъг период от време.

Повишаването на социалното присъствие на религията в съвременния свят е очевиден процес и това дава тласък на търсенето на нови теории и парадигми, между които теорията за рационалния избор и идеята за десекуларизацията. Много от предишните пропоненти на секуларизационната теза стават нейни опоненти. Налице е и голямо неразбиране на секуларизацията като намаляване на значени-

ето на религията въобще, а не само на нейното социално значение, както е според тезата. В последните десетилетия станахме свидетели на различни опити да се оспори значението на секуларизационната теза, особено в неевропейските общества. В Европа, и по-специално в Западна Европа, секуларизацията и свързаният с нея политически принцип на секуларизма (който е различен от секуларизацията като общ социален процес) все още има основания за обяснение на обществените и политическите процеси. Паралелно с това има и нови научни разработки за секуларизацията като книгата на Луиджи Берзано *Четвъртата секуларизация*².

Авторите в разглежданата тук книга поставят на нашето внимание историческото развитие в европейския изток и югоизток, свързано със секуларизъм. Византийското и османското наследство се характеризира с инструментализацията на религията за политически цели, а също и руската политика за утвърждаване на Русия като „Трети Рим“ целят много повече политически отколкото религиозни цели.

В книгата е застъпена идеята за „милетски секуларизъм“ като наследство от системата на милетите в Османската империя, особено що се отнася до мюсюлманските общности на Балканите. Същата идея се прилага и към създаването на Българската екзархия през XIX в. в условията на милетската система в империята. Силната взаимосвързаност на религиоз-

ната с етническата идентичност е друго измерение на секуларизма – много от етническите и национални конфликти се представят като религиозни, независимо че войнствената природа на тези конфликти противоречи на ученията на религиите.

Ислямът е световната религия най-малко повлияна от секуларизацията. На Балканите мюсюлманските общности след разпадането на Османската империя търсят закрилата на Османската империя, а по-късно на Република Турция. От своя страна, православните църкви се ангажират с национализъм и политика.

България се характеризира като страна с православно мнозинство и голямо автохтонно мюсюлманско население. И православното, и мюсюлманското население в България се характеризират със секуларизъм. Авторите използват България като пример, за да обогатят познанията за европейския изток и характерните отношения между религията, политиката и обществото от трансрегионална и междукulturна гледна точка.

Взаимовръзката между религия и политика през последния половин век се разглежда през призмата на три регионализации: Балканите (Югоизточна Европа), „културната“ идея за Източна Европа и „геополитическата“ идея за Източна Европа, отнасяща се до бившия Източен блок през Студената война. През Ренесанса основното разделение в Европа е Север – Юг, а през Просвещението Западна Европа обуславя Източна Европа през идеята за ориентализма. Това идентифицира Източна Европа с православното християнство. Европейският Изток се характеризира с православно/византийско и мюсюлманско/османско наследство. Книгата се занимава с това как тези наследства се конкурират в оформянето на модерния секуларизъм в България.

Десекуларизацията се характеризира със сближаване между светските и религиозните институции, възраждане на религиозни вярвания и практики и завръщане на религията в публичната сфера. България се разглежда като кръстопът на региони и религии, което я прави случай на православна страна, в която историята и религиозните наследства се преплитат със секуларизма.

Авторите споменават авторитетната теза на Грейс Дейви за европейската религиозност като „вярване без принадлежност“, като показват, че на Балканите по-подходяща е парадигмата на „принадлежност без вярване“. Православното християнство и ислямът на Балканите са „локални“ маркери на колективна идентичност и социална интеграция. След падането на комунизма православните и мюсюлманските идентичности на Балканите се ревитализират. Религията е трансформирана от модерността, но не е изчезнала.

Евстатиев и Ейкелман застъпват идеята за секуларности на Балканите, а не за единен секуларизъм в западноевропейския смисъл на думата.

Кристен Годси разглежда променящите се отношения между религиозните идентичности, държавата и секуларизма през призмата на съдебни дела пред Европейския съд за правата на човека. Международният съд предполага западен (предимно протестантски) прочит на секуларизма, докато балканските общества имат различна траектория на отношения между религия и политика. Интересен е прочитът на идеята за „симфония“ между държавата и църквата, прегърната от православие. Авторката счита, че универсалистският прочит на човешките права може да има повече общо с мюсюлманския универсализъм, отколкото със съвременните етнонационални партикуларизми на православие.

Евстатиев разглежда конкуренцията между „традиционния“ за Балканите ислям от школата Ханефи и „арабския“ (главно салафистки) ислям. Синкретизмът на Балканите се противопоставя на донесения от български младежи, изучавали ислям в Саудитска Арабия и други арабски страни. Те смятат, че завръщат исляма в автентичния му вид и принадлежат към „въобразената общност“ на сунитския ислям. Застъпва се идеята за „милетски секуларизъм“ чрез изучаването на съдебен процес срещу тринадесет мюсюлмански лидери. Повечето от тях са учили в чужбина и съдят е отправил срещу тях обвинение за разпространение на „антидемократична идеология“ във формата на войнствен салафизъм.

Милетският секуларизъм и симфоничният секуларизъм се допълват в търсенето на

религиозни и исторически основания на балканския контекст. Милетският секуларизъм се основава на траекторията на балканския национализъм и секуларизъм. „Арабският“ ислям се приважда като „радикален“ като опозиция на съществуващите дълго местни религиозни разбирания.

Веберовите три форми на господство разглеждат „традиционното“ като нещо, което подлежи на рационализация. Но „традиционно“ може да се използва и като категория, която може да ни попречи да разберем как общоприети разбирания се променят във времето.

Синкретичният „местен“ и глобалният „универсален“ ислям се срещат в един специфичен източноевропейски контекст, в който съдебните дела показват кодифицирането на религиозни доктрини като „религия“ и „идеология“.

Момчил Методиев разглежда паралели между „комунистическия атеизъм“ и „западния секуларизъм“. Различният социално-исторически опит в Източна Европа при комунизма и на Запад изисква „местно познание“ на „секуларизма“ в исторически контекст. Държавният социализъм е вид наратив за модерността, който отрича религията, но сам се превръща в „секуларна религия“, която се противопоставя на установените монотеистични религии и идентичности.

Калканджиева разглежда как абстрактни дефиниции като секуларно – свещено и исторически/културно – религиозно се представят на практика. След края на комунистическия режим правни промени уреждат връщането на собственост на Българската православна църква и на мюсюлманската общност в България. Някои от тези имоти са превърнати в „паметници на националната история и световното културно наследство“. Съдебни дела предизвикват правото на държавата да върне някои имоти, включително манастири, превърнати в музеи, които религиозните власти не могат да поддържат адекватно. Разглеждат се аргументи за и против контрола на религиозната собственост и степента, до която те са част от съвременната публична сфера.

Галина Евстатијева разглежда мюсюлманските забрадки, като сравнява възгледите на

българските сунитски мюсюлмански власти, местните културни кодове и как самите жени мюсюлманки разглеждат използването на забрадките. Прави се обзор на публикации, в които често се засягат жените мюсюлманки, но малка част от тях са написани от жени. Възгледите за ролята на жените не се променят за това как жените мюсюлманки трябва да се държат от гледна точка на „истинския“ ислям, разбираен от Главното мюфтийство. За разлика от комунистическия период, когато забрадките са забранени на публични места, сега забурването се разглежда от мюсюлманските жени и мъже като положителен акт на общностно самоопределяне. Някои политически партии разглеждат забрадките като пропаганда на ислямски радикализъм. Българските турци и българите-мюсюлмани са разделени по въпроса за забрадките. Хиджабът е символ на социална дистанция между мъжете и жените и символизира ролята на жената според религиозния закон на исляма.

Илия Илиев аргументира, че вековното съжителство между православни и мюсюлмани в България е довело до споделяне на имплицитни вярвания, обредност и практики. Сред българите-мюсюлмани не всички спазват рамаданските пости. Спазващите поста „рамазанлии“ са активно малцинство, което спазва религиозните предписания за сметка на мнозинството. При тях се наблюдава спазване на традицията за доброто на колектива, отколкото за лично духовно благо.

Ангелики Знака се спира на това как религиозното образование в Гърция се променя според напътствията на Европейския съюз за по-голяма толерантност и разбирателство между религиозните общности. Разглежда се секуларната парадигма на толерантността във връзка с местните религиозни и нерелигиозни политически и етнически идентичности, описани са различните гласове вътре в Гръцката православна църква. В Западна Тракия около една трета от населението са мюсюлмани.

Забаев и Орешина разглеждат повишената видимост на Руската православна църква на федерално равнище в Русия и неговата публичност на местно равнище. Според авторите църквата засилва позициите си чрез недотам ясно присъствие на нейни членове в

секуларното общество. Те са мотивирани от собствената си интерпретация на вярата, която не показват експлицитно. Чрез това незаявяване те повишават влиянието си в определени институции по-ефективно в съвременното общество.

Пламен Макариев предлага дълбочинен анализ на неформалното и формалното участие в гражданското общество и в публичната сфера в България. Той разглежда формалното участие на Българската православна църква в обществения живот и участието на отделни вярващи в дебати за гей парадите, контрацепцията и преподаването на религия в училищата. Макариев се спира на това доколко възгледите на Хабермас за публичната сфера са отразени в българския дискурс. Публичните дискусии в България са изместили предишните дискусии за модерността, в които религията е била изцяло в частната сфера. Авторът разграничава

формалните становища на църковната йерархия и неформалните възгледи на отделни индивиди. Дискутирането на моралните и публични ценности се характеризират като оспорвани понятия и Макариев показва как абстрактните понятия от публичната сфера се вписват в реалността на Източна Европа.

Марио Маринов

Бележки

¹ Evstatiev, S. and D. F. Eickelman (eds). 2022. *Islam, Christianity, and Secularism in Bulgaria and Eastern Europe. The Last Half Century*. Brill: Leiden and Boston.

² Berzano, L. (2019). *The Fourth Secularisation. Autonomy of Individual Lifestyles*. Translated from the Italian by Eunan Sheridan. Routledge: London and New York.